

22097:9

Modellpad

Torpson

Nilsson, Alfred.

Svar på ULH:s fråga. 27 örens
beredning (ej avslutad).

6 bl. folio. (11 sid.)

~~1 decka. 4^e~~

Åkerns beredning.

1. Jordbruksredskap.

Det gemensamma namnet på samtliga redskap och verktyg, som användes vid jordens bearbetning, var åkerredskap ().

Vad handredskapen beträffar, hade man flera olika slag?

Vxor: av dylika använde man rotyxor av frågelistans typ I:1 och I:2. De användes huvudsakligen vid nyodlingar, men även vid plöjning av vall, som länge legat oplöjd och börjat "skoga igen". För sönderdelning av torv använde man sig av en hacka, "torvhackan", vilken liknade flåhackan (fr.-listan fig. 2), men mindre; hackans blad var ca 15 cm långt och lika brett.

Klubbor av trä användes att sönderslå de större jordkukor (), som sladd och vält ej förmådde krossa. De kallades lerklubbor.

Hackor. Flåhackan, (bild 2 i fr.-listan), användes både till borthuggande av tuvor och för djuphackning vid odlingsarbete. "Korpen", (fr.-l.fig. 3) användes vid grävning i pinnmo och hård lera. Gräv: "pärgräv" eller "pärhacka", (se skiss) användes vid potatisens upptagning.

Krattor: Av dylika förekom endast en typ, med tvärstycke av trä, skaftet kluvet vid intappningen i tvärstycket och försedd med järnpinnar. Den Potatisgräv. kluvna delen av skaftet kallades "gaffeln", tvärstycket "kammen" och pinnarna "tinnar". Redskapet kallades "dyngharka" och användes vid gödselns avlastning samt när man skulle undanskaffa gödseln på gödselstacken ("lägge tå kasa")

Grepar: För gödselns pålastning och dess spridning på åkern användes "dinjegrepa", av järn, mestadels hemsmidd och mycket klumpig, med 3 eller 4 pinnar som voro fyrkantiga och ca 1,5 cm tjocka åt vardera hållet, liknande frågel. typ 7:3. Pinnarna kallades tinnar och grepen sades vara "tre-tänt" eller "fyrtänt" efter antalet pinnar.

Spadar och skovlar. Skillnaden mellan spade, skovel och skyffel var den, att spaden var avrundad nertill, så att bladet var närmast halvcirkelformigt, skoveln var däremot tvär i nedre ändan av det plana bladet. Skyffelns blad var urgrävt så att en uppåtböjd kant bildats runtom bladet med undantag för den nedre, tvärskurna änden. Skyffeln användes endast för skyffling av säd, "sässkyffla". "Dinjeskovla" var av trä, helst av aspträ som var lätt och segt, Den var helt oskodd och användes i ladugården eller stallet för gödselns utkastning, men ofta användes den även för spridning av gödseln på åkern i stället för den otympliga grepen. Spaden var ofta av trä, men ibland också av järn, "järnspae". i vilket senare fall den var hemsmidd med halvcirkelformigt blad med den övre tvära

kanten omböjd, så att en fals bildades som gjorde spadbladet stadigare. "Tången" av järn, rakt träskärf med ca 10 cm brett "handblad" i övre änden. Andra spadformer förekommo, mig veterligt ej här i orten.

Spett, "järnstör", användes dels för stenbrytning, dels att slå upp närlor för nässjestolpar o.d. Den var ortast nemsidd, 1,5- 2 m. lång och 2,5 cm tjock, fyrkantig med ögla i övre ändan och nedtill en tjockare, dubbel pyramidformig del med utdragen spets. Vid stenbrytning o.d. användes dessutom mer eller mindre långa och grova träslanor, "lunnor", "vräarer", "stenspaker". Underlaget under dessa kallades "vägmat" Användandet av dessa kallades att "väga", spettets användning "spetta", "väga". Slägga, "knoster", användes att "knostra" sten, och vid stenborrning användes "borsläddja" och "stenbor". För bortforsling av stenar från åkern användes en släde med breda medar och tjocka tvärplankor, fästade med träpinnar, "näler" direkt på medarna. Den kallades "stendrag". En annan typ, "stenbjörn", hade i stället för medar små, massiva trähjul vid den ena änden och dess andra ände lades på en kälke eller "stötting"

Körredskap och draganordningar.

"Våranskakler" kallades de skacklar som användes i åkerbruket. De voro av samma typ som fig. 9:I och 9:II i frågelistan. Rep användes ej. Svängeln kallades "aksål"; beslaget på dess mitt hette "taga" och hade antingen länk eller krok. I äldre tider användes ofta i stället för järnlänk en vriden björkvidja, som flätats ihop till en länk eller ring, "vöjetåga". Skaklarna förenades med "aksåls" ändbeslag medelst järnlänk. För att ändbeslagen ej skulle glida ut över ändarna och lossna, var ett smalt och tunt järn om 15-20 cm längd spikat på aksåls översida ut mot och under ändbeslaget samt var vid dettas yttre kant uppböjt så att det bildades en hake, som höll beslaget kvar på dess plats

Den gemensamma svängeln vid parkörning hette "tvibettaksål" och alla tre svänglarna med tillhörande skaklar kallades "tvibettskakler" samt parsvängeln krok "tvibett-tåga". Alla beslagen tillsammans kallades "ska^kelsmie". Hela draganordningen för par kallades "tvibettskakler", för en häst rätt och slätt "skakler". Hålen i skaklarna där de fästes vid selen kallades "alhål".

Årder.

Ardret kallades eller (se skissen). Benämning på

de olika delarna: a/

b/ c/ eller

d/ e/

f/

Billen var en tjock träklabb, som
Årder sett fr. sidan o. underifrån

"annerstänger", Sådana "annrade" medar gingo mycket lätt då det var kallt eller då medarna skuro genom snön ned på marken. Lastningen av gödseln kallades att "läg-ge på", Ikörningen deltog ofta både kvinnor och barn såsom "millakörare". Då man körde med två hästar ordnade man det nämligen så, att den som körde den åstade släden från gödselstaden, på halva vägen mötte en körare som lastat ur sin släde. Man bytte nu slädar och hästar och vände tillbaka åt var sitt håll. På detta sätt blev det jämnare arbete för den som "lade på" och ingen trängsel vid gödselstaden varjämte även barn kunde vara "millakörare". Gödseln lades på åkern i små högar, Man delade lasset i två högar varav den första kallades "förststälpe". Spridningen av gödseln skedde på våren efter snösmältningen. Vallarna gödslades sällan, utan man gödslade särskilt kraftigt det är man skulle "lägga igen" dem. Spridningen kallades att "bre" och därvid användes grep och träskevel, varjämte träklubbor användes för krossandet av större gödsel- och jordkokor. Den som utförde spridningen kallades "brear". Sedan spridningen av gödseln verkstälts, körde man ner den med "släp"(sladd). På trädan nermyllades gödseln genom ärderkörning, man "alenö" gödseln. Trädan ärdrades minst två gånger och harvades en gång under sommaren.

Vår- och höstsädd.

Det gemensamma namnet på alla vårarbeten i åkern var "våranna". Man skulle "våre", "re å så". "Ja har bört våranna", "ja har våre från mä". Själva såningstiden kallades "sästin", "såanna". Den åker som besåddes med vårsädd kallades "våråker". Motsvarande namn för höstsädden var "rågsäddes" (här såddes ej annan höstsädd än råg) "råglann" eller "tråe". När jorden torkat upp, så att den var lämplig att bereda till sädd, sades den "mulle sä", "gå å re", Motsatsen: "jola å för sur", "åkern å för lös". Vidare skilde man på "lättredd" och "hålredd" jordmån. Jordkokorna kallades "kov". Utsädet hette "säskon". Harvning av oplöjd åker på våren förekom undantagsvis om man ej ansåg sig hinna med att plöja den på våren. Man harvade då alltid med klo- eller klösharv. På myrjorden harvade och sådde man vanligen innan tjälén gått ur djupare än "en plogmån". På sådan jord var det nämligen ingen risk att tjälén skulle "slå upp". Då sådde man också ofta direkt på plogfärorna, varpå man "redde ätter" med harv och vält. Detta kallades att "så på fära". Annars gick åkerns beredning så till att först kördes "släpen"(sladden), helst tvärs- eller snett över plogfärorna för att i möjligaste mån jämna dem och krossa jordkokorna (man "släpe åkern"). Därpå "harvade man under", först med kloharven, sedan med "rakpinnharva", vilka harvningar skedd i kors med varandra "korsharvning". Var det nyplöjd vall, "röstning", skedde första harvningen längs med plogfärorna, "på längen", för att ej så mycket torv skulle rivas upp av harven. I detta fall harvade man också gärna en gång mera än när man harvade ~~korsåker~~ "halmåker" för att "få mer mull". Körningen från åkerns ena ända till den andra kallades ett "härdrag" och om en remsa blev oharvad mellan tvänne "drag", sades man "ha fått en lannbenn". Större torver och kokor sönderdelades med spadar och träklubbor och häri deltog även kvinnor och barn. Detta

kallades att "hakke torv" och "slå kov". Sist jämnades äkerns yta till med "släpen" och så var den "säreen". För att äkern skulle anses väl beredd och brudad, skulle man med de olika redskapen ha "gått igenom" den sju gånger, däri dock inberäknat harvning och vältning efter sädden.

Sädden skulle börja vid Ersmäss (18 maj) och skedde bäst vid sunnanväder, då utsädet fortast grodde, och man skulle så så tätt att det kom "sju kon i hästfäla" (spåret efter hästens hovar) på lagom fet åker.

Vid sädden bars utsädet i säckar till äkern om denna var närbelägen, men kördes, om äkern låg längre bort. Säckarna ställdes vid äkertegens ena ände, där "säarn", vilken även kunde vara en kvinna, fyllde "sässkäppa" med säd för varje gång en "fjär" var sådd. "Sässkäppa" var gjord av en tunn botten av granträ av oval, mot ena ändan smalare form; kring botten var fästad en helböjd, tunn bräda av sälgrä om ca 20 cm bredd och i den smalare ändan var infästad en uppståndare, "stam" med en självvuxen krök i den övre ändan, medelst vilken skäppan under sädden hängdes över vänstra axeln. Skäppan rymde 18-20 liter. Sädden skedde endast med en hand. Såningsmaskiner började ej användas förrän på 1890-talet.

Den remsa som besäddes kallade man "fjär", och den utmärktes på så sätt att "säarn" först med ena foten drog upp en rand i mullen från äkerns ena ände till den andra, vilket kallades att "fjära". Därefter sådde han denna remsa och när han så gick tillbaka till den ände där han börjat sädden, drog han med foten upp en ny "fjär" och så undan för undan tills äkern var sådd. Om av misstag en remsa mellan två fjärrar blev osädd kallades denna remsa "lannbonn". Sådde man dubbelt hette det att man "sådde inpä". Höstsädesfält som skadats under vintern, så att det var barfläckar i dem, såddes ej om, såvida ej skadan var mycket stor, i vilket fall man plöjde upp fältet och sådde värsäd i stället, vilket kallades att "så upp". Åkrar som frösätts till vall och under vintern skadats av isbränna, "svalbränts" som man sade, så att det var barfläckar i dem, insäddes med nytt frö i barfläckarna, vilket kallades att "så ti".

Som förut nämnts, nedmyllades den sådda säden med "rakpinnhärva", vilket kallades att "härve över", därpå såddes höfröet och sedan vältades äkern, då gräsfröet klämdes ner i mullen. Vältningen kunde också uppskjutas till dess brodden, "öjeln" kommit upp. När sädden var avslutad sade man att man "sätt ifrån se".

Rågen vältades på våren om väderleken varit sådan, att jorden "frusit upp" och om den på hösten efter sädden blev för tjock, släppte man dit får att beta av den. Detta kallades att "bete toven". På rågåkern körde man på hösten upp "vatefärrar" för att avleäa dagvattnet.

Någon extra ledighet efter sädden hade man ej här på trakten råd att ta sig i annan män, än att man kunde sysselsätta sig med en del lättare arbeten t.ex. att göra slätterredskapen i ordning o.d.

När man sådde ärter, skulle man så dem så glest att det gick "sju på ett kalvskinn" om man skulle få mogen skörd. "Ärtlanne" risades sällan, om ens någonsin.

Ärterna såddes förec kornet. Linet däremot såddes sist och del såddes så sätt att det ätgich en kanna linfrö på en areal av 12 manssteg eller 15 kvinnfolkssteg i fyrkant (ungefär 120 kvm.). Rover odlades ej annat än undantagsvis såsom matrover i trädgårdstäppan, "käljala". Denna grävdes upp på våren av männen, man "la opp käljala", resten av arbete där utfördes uteslutande av kvinnorna, vilka gödslade samt krattade till jorden och indelade den i bänkar, "lavarer". Mellan varje "lava" skottades jorden upp, så att det blev 20-25 cm djupa gångar mellan "lavarna" vilket åstadkom att jorden hastigt uttorkade och det fordrades en trägen vattning för att något skulle kunna växa där. Fröna lades i hål som man gjorde med fingret eller ibland med en spetsig pinne, "sättpien", och efteråt tillklappades jorden med en bräda, försedd med en stör som handtag. Planter uppdrogos endast av huvudkål, ("kålplant"), övrigt såddes fröet direkt på bänken. Kålfröet däremot såddes med jord fylld i en läda som man hade i ladugården tills "planten" var färdig att utsättas.

Av grönsaker odlades förnämligast kål, kålrötter, morötter, rödbeter, dill, persilja och lök samt ~~en~~ del blomsterväxter såsom aklija, lackviol, kejsarkrona, äbredd m.fl. Potatisen "sattes" förrän den egentliga sädden tog sin början för att man skulle "ha hä unnajort" innan den riktiga värbrådskan inträdde. Först harvades det på hösten plöjda "pärlanne", sladdades, plöjdes på nytt, harvades och sladdades på nytt. Sedan utkördes och spriddes gödseln, vilken helst skulle vara färgödsel, varpå "pårsättningen" skedde. Därvid körde man med "alen" upp en fåra, "sättfär", i vilken potatisen sattes med ett inbördes avstånd av ca 25 cm mellan knölarna, därpå kördes ytterligare en fåra, i vilken potatis sattes. Dessa två färar bildade en "bänk". Sedan kördes "tomfära", d.v.s. en fåra i vilken ingen potatis sattes. Detta upprepades sedan så att var tredje fåra blev "tomfär". Sättpotatisen, "sättpäran", sönderskars om det var smått om den eller om de voro mycket stora. Sedan sättningen var verkställd, sladdades landet och inom ett par vecker harvades det med en lätt harv för att förstöra ogräset. När plantorna, "pärrosan", kommit upp och voro ca 10 cm höga, kupades de genom att man körde med ärdret i tomfärorna, vilket hette "ale päran". Detta upprepades ännu en gång två å tre vecker senare. Någon särskild ogräsrensning i de sådda åkrarna förekom ej, men om jorden efter sädden genom häftigt regn slagits ihop i ytan, körde man med en lätt harv för att krossa den hårda skorpan. I trädgården ränsades däremot ogräset bort genom att uppräckas med händerna; några hackor eller andra redskap ~~XXXX~~ användes ej. härför.

Välten, "åkervälten", var gjord av den grövsta furuklamp man kunnat få tag på, och i ändarna voro axeltappar, "nåler", av järn inslagna, vilka gingo genom hålade beslag, "näljärn", som voro fästade direkt på skakeländarna. Själva bulten kallades "vältstock". Att köra med välten kallades att "välte". I enstaka fall voro skaklarna fästade vid en särskild ram, "grinn", då det även fans en sittbräda som vilade på i ramens sidostycken intappade beockar. Bultens längd var ca 2 m. På grund av denna längd och enär den ej var delad på mitten, böckade den vid tvära vändningar upp jorden, men i övrigt utförde den ett relativt gott arbete.

Mullskopa. Denna bestod av en stark trälåda med tre väggar och på undersidan något konvex botten, som i främre kanten var jänbeslagen, "skodd". skaklarna fästades med krökar i sidobalkarna och för stjälpningen var baktill en ca 60 cm lång träspak, "stälpspak", fästad nere vid botten och snett bakåt-uppåt. Att använda den kallades att "köre skopa", köre ut "ditjesbrink".

Under vintern förvarades åkerbruksredskapen så, att handredskapen hängdes eller restes upp mot väggarna i "stall-lire", ett slags svale framför stallet, och körredskapen förvarades dels under stolphäbbret, dels i halmböden vid lögen.

Höst- och vårplöjning.

"Åker", "åkerjol" kallades i vidsträcktare mening all odlad jord, både fastmark, "hålbakke", och mossjord, "myre". I inskräntare betydelse menades med åker endast den öppna eller med säd besädda jorden, vallarna däremot benämndes "lägder" "Teg" eller "rimpe" kallades varje jordbit, som genom diken eller tomfärer, "tomfärer", var avskild från de andra jordområdena. Var tegen smalare åt ena änden, kallades den "kil". Ärt- och potatisåkrarna kallades "ärtlann", resp. "pärlann". linåker kallades likaledes "linlann" och rågåker "råglann". Korn- och havreåkrarna kallades däremot "kornåker", hageråker".

Att köra med plog kallades att "plöje" (uttrycket "köre i åkern" användes om all åkerkörning, både plöjning, harvning, sladdning o.s.v.). Att plöja upp vall hette "röste", plöjning av åker varå säd senast växt, hett "plöje hälma". Plöjningen utfördes alltid på hösten så långt man hann med, endast de tegar man hunnit med på hösten vårplöjdes. Höstplöjningen börjades vanligen i mitten september och fortgick tills all åker plöjts eller tjälen hindrade dess fort-
tittande. Arbetstiden var från kl. 5 f.m. till kl. 7 e.m. Halmåker plöjdes ofta
med en häst, "enbett", vall däremot alltid med par, "tvibett", Oxar användes
aldrig här på trakten som dragare. Plöjningen av halmåker sköttes av en person
medan däremot vid plöjning av vall, då särskild rist användes, behövdes två per-
soner, en som körde och en som styrde risten, därefter kom en man som körde plo-
gen och vände den ristade tiltan, "fära". Den som körde plögen, gick ofta medan
hästarna fingo vila tillbaka och trampade till tiltan om den ej lagt sig bra.
Sedan de fabriksstillverkade plogarna kommit i bruk, bortföll den särskilda kör-

ningen av ristploegen, och en man kunde ensam utföra plöjningen. På en dag hann man med att med en häst plöja $\frac{3}{4}$ tunnland lösåker, med parhästar 1 $\frac{1}{4}$ tunnland och vid vallplöjning $\frac{3}{4}$ tunnland, mer eller mindre allt efter som jorden var mer eller mindre tungplöjd. Någon plöjning på förtjänst förekom endast för att hjälpa småtorpare o.s.a. vilka ej själva hade dragare, och ersättningen härför varierade så att något genomsnittspris ej kan angivas.

Var jorden för torr att plöja sades den vara "hårdplöjd", "för styv", och om den var för fuktig sades den vara "sur", "blöt", och om den var lagom fuktig var det "lösplöjt".

Plogfårans djup kallades "plogmän" eller "plogjippen". Att skumplöja kallades att "skära svaln", men förekom ytterst sällan. "Fär" kallades både den omstjälpta jordskivan och rännan där ploegen gått fram. Den senare kallades även "plogfära" och den oplöda jorden intill fåran kallades "plogkant". Fårans bredd reglerades genom att luta ploegen åt höger eller vänster. Det plöjda fältet kallades "röstning", om det varit vall, eljest "plöjning". När man vid plöjning fällde de två första fårorna mot varandra, kallades den rygg som därigenom uppstod "plogrygg", när man fällde fårorna från varandra, kallades rännan i mitten "tomfär". När man vände medploegen åt höger kallades det att "stälpe ihop" och när man vände åt vänster hette det "stälpe itug". Den sista fåran kallades alltid "tomfär". Man plöjde alltid ända ut till fältets sidor, men vid dess ändar måste för vändningen lämnas en oplöjd remsa, vilken kallades "fetlann" och plöjdes sist, varvid man körde endast i en riktning, så att alla fåror fälldes åt samma håll, i regel inåt fältet. Detta sätt att plöja berodde på att åkerfälten voro mycket smala i förhållande till längden. Sista fåran utefter renen kallades "lannfär". När man vid "fetlannets" plöjning körde tillbaka ploegen utan att taga någon fåra, sades man "köre i tomme". Figur- eller fyrkantplöjning brukades icke.

Nyplöjd vall kallades som förut sagts "röstning", andra gången plöjdes kallades den "torvröte".

Trädesbruk och gödsling.

Träda, "träe", "räglann" brukades allmänt. Man trädde också annan åker än den som besåddes med råg. I regel fick $\frac{1}{4}$ till $\frac{1}{3}$ av åkern ligga "i träe" (verbet "trä" användes för övrigt om många olika saker i betydelsen "låta vara" "låta bli", t.ex. att låta en äng vara oslagen, låta en måltid gå förbi utan att äta, osv. En åker som legat i träde och fått växa igen utan frösådd sades "gro igen". Trädan användes icke för bete annat än undantagsvis för svin, vilka voro bra att böka upp och uppäta ogräsfötterna.

Trädan plöjdes mestadels med "alen", vilket skedde första gången strax före midsommar efter vårsåddens avslutande och sedan årdrade man ännu ett par gånger före slättertiden, varpå man, om man skulle så råg på trädet, harvade det ett par veckor före sadden. Kvickröt och andra grövre ogräsrötter samlades

ihop med handräfsa och lades på stenrösen för att torka, varefter de kokades ~~åt~~ till/ kreatursföder. Hade man god tid passade man även på att bryta upp stenar på trädan och bortföra dem med hjälp av den förut beskrivna "stendrågen. Härvid använde man vid brytningen "jänstörar", "vräarer" och "lunner". Större stenar som ej kunde uppbrytas, sprängde man genom att upphetta dem med eld och sedan slå kallt vatten på dem. På hösten och vintern brukade man också spräcka dem genom att borra ett hål i dem, slå vatten i hålet och sedan tilltäppa hålet med en stark träplugg. När vattnet sedan frös, sprängdes stenen itu. Naturligtvis använde man också i många fall krut för sprängningen. De större stenarna kördes i allmänhet bort från åkern, medan de mindre hopsamlades i rösen, antingen i kanten av åkern eller ovanpå och omkring någon större sten som man ej borttagit ur åkern. Var åkertegen belägen vid skillnaden mot grannen, lades gärdesgård av de uppbrutna stenarna.

Dikning kring och på trädan förekom ofta, liksom för övrigt all dikning omkring åkrarna utfördes medan de voro plöjda, för att man skulle kunna omedelbart utbreda den yppkastade jorden, "ditjesbrinken", på åkern. Dikena mellan tegarna eller "lägderna" toges vanligen $3/4$ aln djupa och $1\frac{1}{2}$ aln breda i dagen med halvcirkelformig ~~hakkaxx~~ tvärsektion (således ej med plan botten. Avståndet mellan diken var 20-25 m. Sänkor i åkrarna kallades "sursvacker" och om åkern led av botensyra sades den vara "vatebernt". Kom fuktigheten från någon sten- eller bergbacke hette det att "bärgsyra läg på".

Att dika kallades att "ta opp ditjar". Dikningen utfördes med få undantag med hjälp av egen arbetskraft och den ansågs nog som ett av de tyngsta arbetena i jordbruket. Diket utstakades med störar, mellan vilka ett snöre spändes eller en lång trästång, "ditjesroa", utlades, varpå man med spaden "stack upp" diket efter snöret eller stängen. Sedan detta var gjort, tog man först bort matjorden, vilken lades i särskilda högar för att fösas till matjordsgrunda ställen på åkern, varefter man tog "bottentaget" och sist "renskottade" man diket. "Bottentaget" var ett spadtag i tegdikena och två i kantdikena, vilka djordes djupare för att hindra "bärgsyran" att intränga i åkern. Den sluttande sidan i diket hette "ditjesslänt" och kanten "ditjesbrink". Att ränsa gamla diken kallades att "ränse ditje" och att rödja för dikningen kallades att "buskhegge". Den oplöjda kanten närmast diket, "ditjesrena", var ca $\frac{1}{2}$ m bred och lämnades oplöjd för att diket ej skulle rubbas, och ej för gräsväxtens skull, enär det var tidsödande att slå och hopsamla höet utefter dem.

De stora avloppsdikena kallades "utloppsdiken" eller "trealnarsdiken" emedan de iregel hade tre alnars dagbredd. "Fløditjar" anlades där mycket vatten av smältande snö eller ränn brukade rinna fram. "Tværditjar" kallades de mindre diken som utmynnade i avloppsdiken, "fångditjar" de diken som skilde den odlade jorden från den oodlade/de "fångade" "dagvattne" och "bärgsyra"./. Täckdiken kommo i bruk först efter 1800-talets mitt. Dess lades oftast med kluvet virke, "ditjesklov", som täcktes av ett lager gran- eller björkris; de kallades "trumditjar".

Täckdikningsrör användes ej förrän på 1890-talet.

MED.
A. Nilsson, 1923-44. TORP
Opplysningsvesenistoppen, 22097:6

Den ur diken uppkastade jorden, "ditjesbrinken", utbreddes på åkern dels för hand med spade, dels kördes den ut med mullskopa eller stjälpkärra. Gällde det endast att jämna ut jorden utan att föra den på något längre avstånd från diket, kunde man använda en sladd, bestående av en ca 2 m lång bjälke, "sladdstock" som kördes på tvären och var tungt belastad, så att han drog med sig jorden. Att taga bort renar med flåhacka var att "hogge ditjesren", och att sönderdela torven hette "hakke torv". Dikena lades så, att man skulle få så bra "unnafall" som möjligt och ej "gå i bakvatten".

Broar över diken gjordes av kluvna stockar, "bröklovarer", "brötöljer", som lades på "åser" vilka placerats tvärs över diken. Klovorna lades med den runda sidan uppåt för att de skulle ligga stadigt samt fasthölles genom tvärs över dem lagda starka störsom med järnmärler, "sinkor", fästades i åsarna.

Att gödsla åkrarna hette att "måka" dem. Gödseln kallades "göning" eller "måkst" och de olika slagen kallades "kedinje", "fångsjöning", "hästsjit", "fär-donge", "tall", "husjöning". Gödselstacken benämndes "kas" eller "dinjekas" och platsen för densamma "kasastäle". Urinvattnet hette "al", brunnar eller andra anordningar förekomme ej utan det fick rinna bort, ja, det förekom ofta att man t. o. m. dikade bort det ur gödselstaden. Häst- och färgödseln användes i främsta rummet på sur jord på grund av att den var "varm". Gödseln utökades med halmboss, hackat granris, "hakkebar", men först och främst med myrjord, som upplades att torka en sommar, varefter den inlades i gödselstaden, varvid den i någon mån uppsög och kvarhöll gödselvattnet.

På myrjord, men ibland även på fastmarksjorden, brukade man ofta löshacka torven, lägga den i små högar och bränna dessa. Detta kallades att "flåhakke å ~~en~~ bränne". Askan utspreds därpå över åkern så jämnt som möjligt. På myrjord utkördes ofta sandjord för att göra den tyngre. Kalkning förekom vid denna tid endast i enstaka fall och konstgödsel användes ej förrän under de sista åren av 1800-talet Gödselkörning. Att köra ut gödseln kallades att "måka" och tiden då detta skulle utföras, "måkantin". Vid gödselns ilastning användes den förut beskrivna "dinjegrepa" och utkörningen, som alltid skedde under förjulsvintern (nov. o. dec.), skedde med en särskild släde, "måkansläan", som bestod av två stycken medar av 2½ meters längd på vilka intappades tre stående träklossar, "fjättrer". Tvärs över dessa lades tvärsläar, "bänkar", och ovanpå dessa spikades bräder, vilka bildade slädens botten, "släaflakan". Slädens sido- och ändbalkar, "skeningen", vore av bräder och ca 20 cm höga samt vore i hörnen ledande hopfästa vid varandra antingen med vridna björkvidjor eller med å ändbalkarna fästade järnögler, som gingo genom hål i sidobalkarna och genom vilka ögler på utsidan stuckes runda träpinnar. De måste vara rörliga i hörnen för att "skeningen" ej skulle brytas sönder när den vid avlastningen lyftes bort från släden. Slädens medar vore ej järnskodda på undersidan, utan "annrade", d. v. s. skodda med skidliknande träskenor av talltjyr,

på översidan och framåt var avspetsad till en kil, vars främre ända var avrundad och järnbeslagen, "skodd". Djupgåendet reglerades med styrstängens, då särskilda anordningar härför saknades. Att köra med årdret kallades att "ale". "Alen" användes dels vid sättning och kupning av potatis, dels vid trädans bearbetning. Mindre ärder, "dragal", som drogos av människor funnos hos många mindre torpare och andra, vilka själva ej hade hästar.

Rist.

Denna kallades här "röst" och var i huvudsak konstruerad så som den i fr.-listan fig. 19:II avbildade. Benämningar: a/"öppständer", b/ styre, c/ås d/röst eller kniv, e/ följar. Följaren inställdes medelst tråkilar på det avstånd från kniven som var lagom för färbreddens och gick med sin nedre kant ned i plogfåran och följde dess oplöjda kant. (När risten användes, körde man nämligen denna först och så kom en annan efter med ploget och vände den ristade fåran eller tiltan, Någon släpsko användes ej, men oftast var kniven så kort att åsen fick släpa efter marken. Risten användes endast vid plöjning av gammal vall samt vid odlingsarbete. Att köra med den kallades att "röste". Ännu idag säger man här i orten när man skall plöja upp vallar att man skall "röste".

Plogar.

Ploget är nog ett gammalt redskap här på orten, ehuru den väl är yngre än risten eller årdret. De äldsta plogar meddelaren känner till vore hemmagjorda med undantag av bill och vändskiva, vilka köptes från det inom socknen belägna järn/Torpshammars bruk. De vore av den typ som fig. 21 i frågelistan visar. I enstaka fall var även vändskivan av trä (meddelaren har själv sett en sådan plog, som varit i användning på 1860-talet). Plogarna kallades "stälpploger". De köpta plogarna benämndes efter tillverkningsorten och de vanligaste vore Fagersta och Överums, vilka började komma i bruk på 1860-talet.

De olika delarna av typen fig. 21 vore: ett eller två "hanntag", b/ "styrstäng", c/ "öppständer", d/"öppständer", e/ås, f/ mullfot med mullfotskil, g/ "grima". Om ploget hade två handtag, utgjordes dessa av en självväxt träkrok liknande ett cykelstyre och som fästades vid styrstängens bakre ände. Mullfoten var likaledes gjord av en självvuxen krok som avplanats på undersidan och vars upprättstående, fyrkantiga del gick genom ett hål i åsen och med mullfotskilen kunde inställas i varje önskat höjdläge. h/ "kniven"; "rösten" var till formen lik den å fig. 23 och gick antingen genom ett hål i plogåsen, då den fasthölls av en eller två kilar, eller också var den fästad så som på fig. 24 med en "krampe" av järn med tillhörande muttrar.

Stället kallades "plogkropp", vändskivan, vilken som ovan sagts i-
~~På en Överumplog kallades den del som är i trä och som är fäst vid plogkroppen~~
 bland var av trä, hette "plogfjäl".
~~Den var alltid placerad på högra sidan av~~

plogkroppen.

De olika delarna på en Överumplog benämndes: a/"högerhanntag", b/"vänsterhanntag" c/"skälmer", d/"stötter", e/"ås", f/"krampe" eller "krammel", g/röst" h/"grimställ", i/"grime", k/"fjäl", l/"ställe" m/"plogbröst", n/"lannskiva" o/säl".

Reparationsuttryck: "välle på billen", "vässe rösten". Transporten av plögen skedde mestadels genom att stjälpas den åt höger och köra den så, släpande på vändskivan, men en och annan hade särskild "släpsko", en plankstump med en märkla framtill, i vilken billspetsen trädde in under transporten.

Några exempel på särskild folktro om plögen känner ej meddelaren eller hans sagesmän till.

Sladd.

Detta redskap, som här kallades "släp", förekom i tre olika typer:

- 1./ "Planksläpen" var gjord av tjocka plankor eller kluvna stockar (med den runda sidan nedåt) vilka på översidan hopfogats genom tvänne kraftiga tvärsläar "larter", som med ca 1 tum tjocka träpinnar, "häler", fästades i plankorna eller klovorna.
- 2./ "Pinnsläpen". Denna var lika med planksläpen, men var på undersidan av varje plank försedd med en rad ca 5 cm tjocka och lika långa träpin- nar vilka vore ställda i förband. Denna typ var särskilt lämplig för krossandet av jordkoker och större jordklumpar.
- 3./ "Föttesläpen" eller den flätade ~~släpen~~ sladden bestod av två stadiga sidostycken, förenade med varandra medelst fyra genomtappade släar, mellan vilka vide- eller gransprötur inflätats, bildande en vågig och knölig matta, som på ett utomordentligt gott sätt smulade sönder jordkokorna, ("koken"), när den var lämpligt belastad, vilket ofta skedde på det sättet att körkarlen ställde sig på den och genom sin tyngd pressade den mot marken. Sladdarnas storlek var ca 1,5 m längd och 70-80 cm bredd. Draganordningen var fästad mitt på ena långsidan. Att köra med sladden kallades att "släpe".

Harvar. "Åkerhärver" funnos av flera olika typer. "Rakpinnhärva" eller "slätt- härva" bestod av en rutflake, "härvram", av björksläar i dimensionen 7 x 10 cm med en "tinne" (pinne) i varje släkryss (Se skisserna). Slåarna kallades "härv- bränner". Pinnarna, vilkas "tänge" var spetsig, insloges från undersidan i ber- rade hål i slåarna och på översidan omböjdes tängen och drevs åter in i träet. Detta kallades att "näa" pinnen. Pinnarnas antal var i regel 25, ibland 36, (tvibetthärver". Rakpinnharven användes mestadels endast för nedmyllandet av säden, emedan den gick för grunt för en djupare bearbetning av jorden. För harvning före sådden användes "trekanthärver" vilka vore av två slag: "klös- härve" och "klohärve". De utgjordes av en trekantig ram med tvänne extra tvär- släar och hade tio pinnar (1+ 2+3+4) som vore fästade på samma sätt som i rak- pinnharven (se skiss). De vore försedda med handtag av S-formigt växt ungbjörk eller gran. Klösharvens pinnar vore i nedre änden krökta framåt i harvens rö- relseriktning. På grund härav drogs harven vid körningen ned i jorden och be- arbetade den djupare än rakpinnharven. Kloharvarnas pinnar vore också krökta framåt men samtidigt utsmidda på bredden till små spadar (gåsfoet). Draganord- ningen i samtliga harvar utgjordes av märklar, "draglittjer", av järn som fäs- tes på ramstycket. För att harvarna skulle gå lagom djupt belastades de med stenar av lämplig tyngd. "Härvkroken" var av järn, någon gång dock av trä.